

مطالعه تطبیقی گنبد "نیایشگاه هندوها" با "خواجه خضر نبی" در بندرعباس

تاریخ دریافت: ۹۸/۰۸/۱۳

تاریخ پذیرش: ۹۸/۱۰/۰۴

کد مقاله: ۵۳۴۳۴

بابک دهقانی^۱، غزال مرادی^۲، ملیحه غربی^۳، سیما نبی پور^۴

چکیده

پژوهش حاضر تحت عنوان مطالعه تطبیقی گنبد "نیایشگاه هندوها" با "خواجه خضر نبی" در بندرعباس به مطالعه تطبیقی معماری گنبد در هر دو بنا می‌پردازد. لذا با مطالعه و تحقیق در هر دو بنا و مشاهده از نزدیک درمی‌یابیم که از نظر قدمت تاریخی حائز اهمیت و رتبه جهانی می‌باشند. در گذشته‌های بسیار دور هندوها جهت تجارت و بازرگانی با ایران مراودتهایی داشتند که در کنار این رفت‌وآمد و دادوستدها نیاز به برگزاری آئین مذهبی بود. لذا در سال ۱۳۱۰ ه.ق در زمان حکومت محمدحسن خان سعدالملک این بنا تأسیس شد و پیروان مکتب برهمنی که به خدای ویشنو اعتقاد داشتند در آن به عبادت پرداختند. از همین رو در معماری خواجه خضر نبی نیز تفاوت‌ها و تشابهاتی وجود داشت که در این تحقیق به آن پرداخته شده است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

واژگان کلیدی: گنبد، هندوها، خواجه خضر نبی، بندرعباس

- ۱- اداره کل آموزش و پرورش استان هرمزگان، اداره آموزش و پرورش ناحیه یک بندرعباس، دبستان پسرانه سما.
- ۲- اداره کل آموزش و پرورش استان هرمزگان، اداره آموزش و پرورش ناحیه یک بندرعباس، دانش آموز دبیرستان دخترانه سما.
- ۳- اداره کل آموزش و پرورش استان هرمزگان، اداره آموزش و پرورش ناحیه یک بندرعباس، مدیر دبیرستان دخترانه سما.
- ۴- اداره کل آموزش و پرورش استان هرمزگان، اداره آموزش و پرورش ناحیه یک بندرعباس، معاون اجرایی و رابط پژوهشی دبیرستان دخترانه سما.

۱- مقدمه

از گذشته تاکنون با توجه به عقاید و باورهای دینی و مذهبی مردم، اماکن گوناگونی مانند: زیارتگاه‌ها، مساجد، معابد و ... برای انجام اعمال دینی به وجود آمده‌اند. اما نکته‌ی قابل توجه این است که این اماکن با توجه به ادیان مختلف، معماری و ساختار متفاوتی نیز دارند. در گذشته مردم جنوب ایران به دلیل اعتقاد شدیدی که به خضر نبی داشته آرامگاه‌هایی در آنجا ساختند. در شهر بندرعباس یکی از آن‌ها با گنبدی سبز رنگ و دندانه‌دار که به گونه‌ای به تقلید از زیگورات‌های ایلامی و بابلی معماری شده ساخته شده است. در اطراف این زیارتگاه قبرستان قدیمی و متروکه‌ای نیز وجود دارد. مردم به دلیل اینکه خضر را موکل دریا می‌دانستند در مواقع خطر برای رفع مشکل و گرفتاری‌های خود و برای اینکه صید خوبی نصیبشان شود در این مکان نذر و قربانی می‌کردند. (زنده‌دل دستیاران، حسن، ۱۹۹۸م)

۲- بیان مسئله

با توجه به اختلافات دینی، مذهبی، فرهنگی و تفاوت‌های آب و هوایی در کشورهای مختلف معماری این بناها نیز متفاوت است. این تفاوت‌ها را می‌توان در مناره‌ها، ایوان‌ها و به ویژه گنبدها مشاهده کرد. در دو بنای مذکور با توجه به فرهنگ‌های اقوام سازنده‌ی آن‌ها تفاوت‌هایی در معماری و ساخت آن‌ها نیز وجود دارد که در این مقاله به تفاوت‌ها و شباهت‌های آن دو می‌پردازیم. گنبد زیارتگاه خواجه خضر نبی سبز رنگ و دندانه دار است ولی گنبد زیارتگاه معبد هندوها از لحاظ معماری به دلیل مقرنس‌هایی که در اطراف آن وجود دارد تفاوت عمده‌ای با سایر گنبدهای زیارتگاه‌های دیگر دارد. لذا با پژوهشی ژرف در زمینه معماری دوره اسلامی و مطالعات به عمل آمده و همچنین مشورت با دوستان و اهل فن نهایتاً این موضوع را جهت تحقیق انتخاب نموده و از آنجا که تا کنون در این زمینه مطالعه دامنه داری صورت نگرفته سعی شده است نسبت به شناخت و موقعیت جغرافیایی هر دو بنا و همچنین شیوه های معماری در گنبد و تفاوت و تشابه آن‌ها مباحثی را مطرح نمود. در نهایت سؤالی که در سر را این تحقیق مطرح می‌شود چنین است که چه همگونی و ناهمگونی میان گنبد نیایشگاه هندوها با گنبد زیارتگاه خواجه خضر نبی وجود دارد که نگارنده را نسبت به تحقیق و تفحص آن ترغیب نموده است؟

۳- سئوالات تحقیق

۱-۳- سوال اصلی

چه همگونی و ناهمگونی میان گنبد نیایشگاه هندوها با گنبد زیارتگاه خواجه خضر نبی وجود دارد؟

۲-۳- سئوالات فرعی

- علت تفاوت مصالح به کار رفته در گنبد نیایشگاه هندوها و گنبد خواجه خضر نبی در بندرعباس چیست؟
- به چه دلیل در معماری این دو زیارتگاه‌ها گنبد که شکل دایره ای دارد بر روی ساختمانی مربع یا مستطیل شکل استوار است؟
- چرا ساختار و ظاهر گنبد زیارتگاه معبد هندوها و گنبد زیارتگاه خواجه خضر نبی گرد هستند؟

۴- فرضیات

- به نظر می‌آید که مصالح به کار رفته در گنبد نیایشگاه هندوها و گنبد زیارتگاه خواجه خضر نبی متفاوت است.
- به نظر می‌آید که در هر دو زیارتگاه گنبد که شکل دایره ای دارد بر روی ساختمانی مربع یا مستطیل شکل بنا شده است.
- به نظر می‌آید که گنبد دو زیارتگاه معبد هندوها و خواجه خضر نبی گرد است.

۵- اهداف

۱-۵- هدف اصلی

با توجه به موضوع مورد بحث و مهمترین هدف این تحقیق که پاسخ به سئوالات آن نیز می‌باشد، نگارنده در پی ارائه یک ثبات علمی و جدید است تا بتواند ادعاهای نظری خود را به اثبات برساند. لذا با توجه با مفهوم معماری اسلامی و شکل گنبد در هر

دو بنا هدف اصلی این تحقیق مطالعه تطبیقی گنبد "نیایشگاه هندوها" با "خواجه خضر نبی" در بندرعباس می باشد که امکان هرگونه مطالعه دیداری و شنیداری و همچنین میدانی و کتابخانه ای را در حوزه هنر و معماری اسلامی فراهم می آورد.

۵-۲- اهداف فرعی

- بررسی مصالح به کار رفته در گنبد زیارتگاه معبد هندوها و زیارتگاه خواجه خضر نبی.
- بررسی معماری دو زیارتگاه معبد هندوها و زیارتگاه خواجه خضر نبی به دلیل قرار گرفتن گنبد دایره‌ای شکل بر روی ساختمانی مربع یا مستطیل شکل.
- بررسی علت گرد بودن گنبد دو زیارتگاه معبد هندوها و خواجه خضر نبی.

۶- پیشینه تحقیق

نوری نژاد، سمیه، (۱۳۹۳)؛ در تحقیقی تحت عنوان بت گوران (معبد هندوها در بندرعباس) چنین آورده است که ایرانیان و هندوها ارتباطات تجاری خوبی با یکدیگر داشتند و کالاهای تولیدی خود را به یکدیگر صادر میکردند؛ بنابراین، آثاری از حضور ایرانیان در هند و آثاری از حضور مردم هند در ایران یافت می‌شود. این ارتباطات دوجانبه تا سالیان زیادی ادامه داشت. به دنبال فعالیت‌های تجار هندی در ناحیه‌ی هرمزگان، ارتباط فرهنگی و هنری میان دو کشور افزایش یافته و زمینه ساز تاثیر هنر دو منطقه بر یکدیگر شد. محور اصلی این پژوهش بررسی معبد ساخته شده توسط هندوها در شهر بندرعباس است. شیوه‌ی پژوهش حاضر، توصیفی - تحلیلی است و عناصر و تزئینات به کار رفته در معبد را بررسی می‌کنیم. ابتدا معبد و علل ساخت آن و سپس تزئینات آن را معرفی می‌کنیم. معبد هندوها در اواخر دوره‌ی ناصرالدین شاه ساخته شد و در زمان مظفرالدین شاه (۱۳۰۰-۱۳۴۴ ه.ق) مورد بهره‌برداری قرار گرفت. در عناصر تشکیل دهنده‌ی معبد، معماری سایر ادیان، مانند بودایی و اسلام دیده می‌شود. چنین به نظر می‌رسد که نگارنده بر این باور بوده که به دلیل وجود ارتباطات تجاری و بازرگانی که در میان هند و ایران وجود داشته و به دلیل اقامت طولانی مدت هندوها در ایران به خصوص هرمزگان، معبد هندوها ساخته شده است و این معبد زمینه ساز ارتباطات فرهنگی نیز میان دو کشور بوده است.

زنده دل، دستیاران، حسن، (۱۹۹۸ میلادی)؛ در تحقیقی تحت عنوان زیارتگاه خضر نبی چنین آورده است که زیارتگاه خواجه خضر واقع در بخش مرکزی از توابع شهرستان بندرعباس در استان هرمزگان و یکی از نقاط دیدنی استان هرمزگان در جنوب ایران است.

«خواجه خضر» در کنار جاده بندرعباس به سورو به سمت اسکله‌ی بندرعباس، در سمت راست جاده و به فاصله دویست و پنجاه متری، گنبد مخروطی‌ای بر جای مانده است که به «زیارتگاه خضر» یا «خواجه خضر» معروف است و محل ادای نذورات مردم می‌باشد. از باقی مانده بنا و ترکیب ابتدایی آن، تقلید زیگورات ایلامی‌ها و بابلی‌ها و سبک گنبدسازی مضرس جنوب ایران به خوبی آشکار است. گنبد بر مکعبی که اضلاع جانبی مستطیل شکل دارد، بر روی چند ردیف پلکان مانند استوار شده بود که به منزله سکوی عمارتی بوده که اکنون از بین رفته است. سبک ساختمان این بقعه، به «بقعه خضر» در بندر کنگ و «بقعه خضر» جزیره هرمز بسیار شباهت دارد. به نظر می‌رسد که در اطراف این زیارتگاه، قبرستان قدیمی متروکه‌ای وجود دارد که هم‌اکنون در اعماق ماسه‌های دریایی مدفون گشته است. خضر و الیاس که زیارتگاه‌های بسیاری در جنوب ایران دارند، هر دو در افسانه‌های ایران مشهورند. خضر زنده جاوید و موکل دریاهاست. از این رو، هرگاه صید کم شود یا خطری در دریا پیش‌بینی شود، ماهیگیران در بقاع «خضر» و «الیاس» نذر و قربانی می‌کنند. چنین به نظر می‌رسد که نگارنده بر این باور بوده که از دیرباز به دلیل اعتقادات مردم در جنوب ایران به خضر نبی و الیاس زیارتگاه‌هایی را برای عبادت و نذورات خود ساختند که یکی از آن‌ها زیارتگاه خواجه خضر در شهر بندرعباس است.

بابک دهقانی، آزاده افتخاری (۱۳۹۶)؛ در پژوهشی تحت عنوان معماری هندوستان چنین عنوان کرده‌اند که طراحی و شهر سازی و معماری از کشور هند که دارای پیوندی دیرینه با فرهنگ پارسی است و همچنین تاثیر معماری و شهر سازی اروپا و برخی از کشورهای آسیایی بر کشور ما ایران، پیامدهای خوب و فرهنگی در پی داشته است اما الگو برداری‌ها در روزگار کنونی با شتاب و گسترده بوده که تا اندازه‌ای نیز آوازه معماری دیرینه ما را به حاشیه می‌راند. در متون تاریخی و در کتابخانه‌های گستره معماری و شهرسازی دانشگاه‌های جهان از آوازه ستون‌ها و گنبد معماری ایران برجسته یاد شده است. نباید از یاد برد که تاثیر معماری ایران بر هند و کشورهای دیگر جهان اندک نبوده و تاثیر معماری ایران بر معماری خیلی از کشورها از جمله اروپا و همچنین نمونه دیگر آن تاثیر باغ‌های ایرانی در هند از برجسته‌ترین است. ساختمان تاج محل که یک معماری اسلامی و به ویژه ایرانی است کمتر سبک هندی در خود دارد. این ساختمان را شاه جهان در نزدیکی شهر اگراه در دویست کیلومتری دهلی ساخت. پایتخت امروزی هند دهلی نو که در جنوب دهلی کهنه برای پایتخت برگزیده شد نیز ریشه‌ای فرهنگی از عشق دولت ایران و هند دارد. دهلی

کهنه را شاه جهان آباد نیز گویند باروی سنگی بلندی دارد که شاهجهان ساخته است. هنر معماری ایرانی نه تنها در خاورمیانه و در کشورهای از آسیا بلکه فراتر از آن در قاره های دیگر نیز تاثیر گذار بود. افتخارات بزرگ معماری بیزانسی مانند کلیسای سنت - صوفی (مسجد ایا صوفیه ی امروز)، کلیساهای حواریون قدیس سن - سرخیوس که همگی به فرمان و زیر نظر اکبراتور یوستی نیانوس در قسطنطنیه بنا شده اند، هر گز به این درجه از کمال نمی رسیدند و به عنوان نمونه کامل سبک معماری بیزانسی به شمار نمی رفتند اگر از عناصر هنر و معماری ایرانی نصیب کافی نبرده بودند. نگارنده چنین تصور می کند که از گذشته تا کنون روابط فرهنگی و تجاری ایران و هندوستان باعث رواج هنر و شیوهی معماری در کشور مقابل شده است.

۷- یافته های تحقیق

۷-۱- گنبد

فلسفه ی وجود گنبد در معابد و زیارتگاه ها چنین بیان شده که گنبد در مکتب معماری مسلمانان، معنایی از هدف و جایگاه رسیدن به هدف، یعنی الله را دارد. (عاملی، شیخ حر و محقق حلی، ۱۳۹۰) به همین دلیل در تمام مساجد و زیارتگاه های مسلمانان گنبد دیده می شود. اما بسیاری از معابد و زیارتگاه ها در برخی از مذاهب در هندوستان نیز دارای گنبد هستند.

۷-۲- نیایشگاه هندوها

معبد هندوها در شهر بندرعباس به دلیل سکونت هندی ها به خاطر تجارت و بازرگانی در زمان حکومت محمد حسن خان سعدالملک تأسیس شده است. اساس ساخت این معبد یک اتاق چهارگوش میانی که روی آن گنبدی قرار گرفته است. طبق تحقیقات اخیر گفته شده که معبد هندوها متعلق به خدایان ویشنو (پیروان مکتب برهمنی به خدایان برهما، ویشنو و تسیوا معتقدند) است. آنچه که این معبد را از سایر زیارتگاه ها در ایران متمایز و متفاوت می سازد سبک معماری گنبد آن است. در اطراف این گنبد مقرنهایی وجود دارد که بیان کننده ی این تفاوت است. گنبد معبد هندوها به سبک کاملاً هندی ساخته شده و به صورت پیازی است که بر روی آن نقوش گل نیلوفر که از نشانه های معابد شیوا (ویشنو پرستان) است نقش بسته. (ملاحسینی، ۱۳۹۰)

۷-۳- گل نیلوفر آبی

در فرهنگ ایران، مصر، چین و هندوستان معنا و مفهومی خاص دارد که در تزئین، طراحی و معماری معابد و زیارتگاه ها در این کشور ها مورد استفاده قرار می گیرد. در فرهنگ هندی گل نیلوفر گلی است که از خود به وجود آمده و نامبراست و همچنین نماد جهان به شمار می آید. (رنجبر زنجانی، حسن، ۱۳۹۳) در چهار طرف گنبد هفتاد و دو برجک وجود دارد که برجک مخصوص هنوها نام دارد. در وسط گنبد میله ی بزرگی قرار دارد که در حقیقت محور اصلی زمین و آسمان را نشان می دهد. (ملاحسینی، ۱۳۹۰)

۷-۴- زیارتگاه خواجه خضر نبی

در شهر بندرعباس زیارتگاه قدیمی و مخروبه ای وجود دارد که به نام زیارتگاه خواجه خضر نبی مشهور است. از دیرباز تا کنون مردم در بندرعباس خضر و الیاس را موکلان دریا می دانستند از این جهت به دلیل اعتقاد شدیدی که به آن ها داشتند این زیارتگاه را برای نذورات و محلی برای عبادت ساختند. آن ها برای اینکه صید خوبی نسبشان شود و از خطرات دریا به دور باشند در این مکان نذر و نیاز می کردند.

معماری این بنا به خصوص گنبد آن نشان دهنده ی سادگی در ساخت آن است. گنبد این زیارتگاه سبز رنگ و دندانه دار است و در ساخت آن تنها دندانه های گنبد است که او را از سایر گنبدها متمایز می کند. شیوه ی ساخت گنبد این زیارتگاه به تقلید از یگورات های ایلامی و بابلی است. (زنده دل دستیاران، ۱۹۹۸م)

۷-۵- مطالعه تطبیقی دو بنا

در مقایسه ی گنبدهای این دو بنا در می یابیم که گنبد زیارتگاه خواجه خضر با امکاناتی کم و با شیوه ای ساده ساخته شده و معماری آن به معماری در دوران ایلامی ها و بابلی ها بر می گردد، در صورتی که معماری گنبد معبد هندوها کاملاً هندی و بر اساس اعتقادات مکتب برهمنی (پیروان ویشنو) ساخته شده است.

۸- نتایج و پیشنهادات

- با توجه و شواهد و مدارک به جا مانده از گذشته می توان نتیجه گرفت که در تمامی کشورها و آئین های مختلف مکانی برای عبادت و نذر و نیاز وجود داشته است.
- با توجه به تحقیقی که نگارنده در باره ی معبدهندوها داشته است می توان نتیجه گرفت که معبد هندوها تاثیر زیادی بر ایجاد روابط فرهنگی و تجاری بین دو کشور ایران و هندوستان داشته است؛ در نتیجه پیشنهاد می شود که سازمان میراث فرهنگی، شهرداری بندرعباس و اداره اوقاف برای مرمت و بازسازی این مکان اقدام کنند.
- با توجه به تحقیقات میدانی که نگارنده در خصوص زیارتگاه خواجه خضر نبی انجام داده است می توان نتیجه گرفت که این زیارتگاه از ارزش معنوی خاص و ویژه ای نزد مردم بندرعباس برخوردار است و مردم محلی آن منطقه بسیاری از مراسم مذهبی خود را در آن مکان برگزار می کنند؛ بنابراین پیشنهاد می شود که سازمان ها و ادارات مربوطه اقدام به شناسایی منطقه ی جغرافیایی و اقدام به مرمت و بازسازی و تبدیل به مکان زیارنی گردشگری و ایجاد مکانی برای اسکان مسافران و بازدیدکنندگان کنند.

۹- منابع

۱. قرآن کریم.
۲. بورکھات، تیتوس، (۱۳۹۰)؛ هنر مقدس، مترجم: جلال ستاری، انتشارات سروش، چاپ: پنجم، تهران.
۳. جلالی، منصور، (۱۳۸۷)؛ در گستره ی تاریخ و زبان بندرعباس، انتشارات دعوت، چاپ اول، تهران.
۴. حاجیان پور، حمید، طاهری، الهام؛ نقش مساجد هند در اسلام پذیری و معماری هندیان.
۵. دهخدا، علی اکبر، (۱۳۸۵)؛ لغتنامه، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ اول، تهران.
۶. دهقانی، بابک، افتخاری، آزاده، (۱۳۹۶)؛ معماری در هندوستان.
۷. زنده دل دستیاران، حسن، (۱۹۹۸ میلادی)؛ زیارتگاه خواجه خضر نبی.
۸. عاملی، حر، شرایع الاسلام، ج ۱، ص ۱۱۷، ص ۱۱۸.
۹. عاملی، حر، وسائل الشیعه، ج ۳، ص ۴۹۴.
۱۰. فرقدان، عاطفه، هوشیار، مهران؛ بررسی تطبیقی مفاهیم گل نیلوفر آبی در ایران، هند و مصر.
۱۱. ملاحسینی، محمد، (۱۳۹۰)؛ همشهری آنلاین.
۱۲. نوری نژاد، سمیه، (۱۳۹۳)؛ بت گوران(معبد هندوها).

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

